

Τσελεπή Κ. Έλενα
Αρχαιολόγος

Παρόδιο Ιερό στη Μερέντα Μαρκοπούλου*

Στα Μεσόγεια Αττικής και συγκεκριμένα στη θέση Μερέντα Μαρκοπούλου βρισκόταν ο αρχαίος δήμος Μυρρινούντος¹. Για το δήμο αυτό γνωρίζαμε ήδη αρκετά στοιχεία τόσο από επιγραφές² όσο και από τις ανασκαφές που είχαν διενεργηθεί από το 1951 έως το 1972³. Τα στοιχεία αυτά συμπλήρωσαν οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν από το 1998 έως το 2004 με αφορμή την κατασκευή του Νέου Ιπποδρόμου Αθηνών και του Ολυμπιακού Ιππικού Κέντρου⁴.

Ο Μυρρινούς, ο τόπος με τις μυρτιές⁵, όπως σημαίνει το όνομά του, ανήκε στην Πανδιονίδα φυλή. Βρισκόταν στην περιοχή που εκτείνεται βόρεια του όρους Μερέντα, ενώ ανατολικά και δυτικά ορίζεται από δύο ρέματα: το ρέμα Μάλεξι και το ρέμα του Αγίου Γεωργίου αντίστοιχα. Ήταν ένας δήμος μεσαίου μεγέθους με καθαρά αγροτικό χαρακτήρα⁶. Ο πυρήνας του δήμου, με τα ιερά και τα δημόσια κτήρια, φαίνεται ότι αναπτυσσόταν γύρω από το ναό της Αρτέμιδος Κολαινίδος⁷. Οι κατοικίες, σε αραϊή διάταξη, ήταν διάσπαρτες στην επικράτεια του δήμου

* Ολόψυχες ευχαριστίες οφείλονται στην κ. Ό. Κακαβογιάννη για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε με την ανάθεση της εν λόγω ανασκαφής, καθώς και για την πολύτιμη βοήθεια και την αμέριστη συμπαράστασή της όλα αυτά τα χρόνια.

1. Το όνομα Μυρρινούς διατηρήθηκε παραφθαρμένο. Σε απόσταση περίπου 3 χμ. ΝΑ του Μαρκοπούλου κατά την Τουρκοκρατία υπήρχε χωριό Μερέντα. Σήμερα Μερέντα ονομάζεται το βουνό και τα χωράφια ανατολικά του δρόμου που οδηγεί από το Μαρκόπουλο στην Κερατέα. Ν. Δ. Παπαχατζής 1974, I, 31, 4 σημ.3.

2. Ευ. Βιβλιοδέτης 1997, 201-277.

3. Ε. Μαστροκόστας 1972, 298-314.

4. Ό. Κακαβογιάννη (επιμ.) 2003.

5. Το όνομα αρκετών αρχαίων αττικών δήμων προέρχεται από φυτά. Ο Ραμνούς είναι ο τόπος όπου φυτρώνουν ράμνοι, δηλ. αγκαθωτοί θάμνοι, ο Αλιμούς είναι ο τόπος με τα πολλά αρμυρίκια, ο Αναγυρούς είναι ο τόπος με τους αναγύρους, δηλ. βρωμόχορτα, και στον Αγνούτα φυτρώνουν άγνοι, δηλ. λυγαριές. Ν. Δ. Παπαχατζής 1974, I, 31, 4 σημ. 3. Για την προέλευση του ονόματος του δήμου βλ. Ευ. Βιβλιοδέτης 1997, 94-98, όπου παρατίθεται και η σχετική βιβλιογραφία.

6. Για την οργάνωση των αττικών δήμων βλ. J. Traill 1975.

7. Ν. Δ. Παπαχατζής 1974, I, 31,4. Ευ. Βιβλιοδέτης 1997, 26-28, 41-44. Ό. Κακαβογιάννη 2003, 10.

χωρίς να δημιουργούν έναν αστικό οικιστικό ιστό⁸. Η εικόνα του χαλαρού οικιστικού πλέγματος και η απουσία αστικού χαρακτήρα συναντάται εξάλλου στους περισσότερους αττικούς δήμους⁹ παρά τις επιμέρους ιδιαιτερότητες και διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν¹⁰.

Η ανασκαφή¹¹

Στη δυτική πλευρά του χώρου κατασκευής των έργων αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου, πηγάδι, μικρό δίκωρο ιερό και κτηριακή εγκατάσταση, που πιθανώς αποτελεί αγροικία αποσπασματικά σωζόμενη (σχέδ. 1, εικ. 1). Η συνεχής καλλιέργεια και η βαθιά άρωση σε συνδυασμό με το μικρό πάχος των επιχώσεων έχουν καταστρέψει μέρος της αγροικίας με αποτέλεσμα η κάτοψή της να είναι ελλιπής.

Ο δρόμος έχει προσανατολισμό Β/ΒΔ-Ν/ΝΑ. Πιθανότατα οδηγεί από το Μυρρινούντα στο δήμο Αγγελής. Αποκαλύφθηκε, στο σημείο αυτό, σε μήκος 16,00 μ¹². Σώζεται αποσπασματικά ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος του στο ύψος του κατώτερου δόμου. Το οδόστρωμα έχει καταστραφεί, αλλά διατηρείται το υπόστρωμά του από καστανό χώμα και μικρούς αργούς λίθους. Δίπλα στο δρόμο υπάρχει πηγάδι¹³, τα τοιχώματα του οποίου είναι λιθόκτιστα σε ύψος 1,50 μ. (εικ. 2).

Σε απόσταση 8,50 μ. ανατολικά του δρόμου αποκαλύφθηκε αγροικία, η οποία θεμελιώθηκε γύρω στο 300 π.Χ. και ήταν σε χρήση, με αρκετές προσθήκες και μετατροπές στο αρχικό σχέδιο, έως και το β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Οι χώροι οργανώνονται γύρω από την κεντρική εσωτερική αυλή. Η αγροικία συνδέεται με την κύρια οδό μέσω ενός διαδρόμου.

Στη ΝΔ γωνία της αγροικίας υπάρχουν δύο χώροι (Δωμάτια 3α και 3β), οι οποίοι διαφοροποιούνται από τους υπολοίπους τόσο ως προς την κατασκευή όσο και ως προς τη χρήση τους (εικ. 3). Οι τοίχοι της αγροικίας θεμελιώνονται επάνω στο μαλακό βράχο (κιμιλιά). Μόνο το δυτικό άκρο του διαδρόμου, λόγω της κατω-

8. Για την τοπογραφία και οργάνωση του Μυρρινούντα βλ. Ευ. Βιβλιοδέτης 1997, 86-148.

9. Σχετικά με την οικιστική ανάπτυξη των αττικών δήμων βλ. Γ. Σταϊνχάουερ 1994, 175-189. Γ. Σταϊνχάουερ 2001, 75-147.

10. Σε αντίθεση με τους περισσότερους εκτός άστεος δήμους, στο δήμο Αιξωνίδων Αλών συναντούμε ανεπτυγμένα οικιστικά σύνολα. Ι. Ανδρέου 1994, 195.

11. Το σχέδιο της ανασκαφής εκπονήθηκε από την Ε. Ο. Αδριανοπούλου. Τα ευρήματα συντηρήθηκαν από το Δ. Μπαλαβά.

12. Ο δρόμος συνεχίζει νοτιότερα για αρκετά μέτρα, όπως διαπιστώθηκε στο πλαίσιο άλλων ανασκαφών στην ίδια περιοχή.

13. Σχετικά με τα πηγάδια βλ. Γ. Σταϊνχάουερ 2001, 129.

φέρειας του εδάφους, εδράζεται σε επίχωση ανακατεμένη με χαλίκια. Αντίθετα, κάτω από τους τοίχους των Δωματίων 3α και 3β αποκαλύφθηκαν προγενέστεροι τοίχοι, οι οποίοι εδράζονται στο φυσικό έδαφος και σώζονται σε ύψος ενός δόμου. Οι αρχικοί τοίχοι συγκροτούνται από μεσαίου μεγέθους αδούλευτες πέτρες. Ο προσανατολισμός τους διαφοροποιείται ελαφρώς από τον προσανατολισμό των μεταγενέστερων τοίχων και για το λόγο αυτό οι τελευταίοι εδράζονται κατά το μεγαλύτερο μέρος στους αρχικούς τοίχους και κατά ένα μικρότερο στο βράχο (εικ. 4). Οι μεταγενέστεροι τοίχοι κατασκευαστικά είναι όμοιοι με τους υπόλοιπους τοίχους της αγροικίας και συγκροτούνται από μεσαίους και μεγάλους λίθους αδρομερώς επεξεργασμένους. Είναι σαφές ότι οι αρχικοί τοίχοι δεν αποτελούν θεμελίωση καθώς, όπου αποκαλύφθηκε θεμελίωση αυτή ήταν κατασκευασμένη αποκλειστικά από μικρού μεγέθους αργούς λίθους και προεξείχε κατά 0,12 μ. του ορατού μετώπου του τοίχου σε όλο το μήκος του. Από τα παραπάνω καταδεικνύεται, λοιπόν, ότι τα Δωμάτια 3α και 3β προϋπήρχαν της αγροικίας. Η αρχική τους κάτοψη ήταν ελαφρώς διαφοροποιημένη, αν και το βασικό σχέδιο παρέμεινε αναλλοίωτο. Ένα ακόμη στοιχείο που ενισχύει την άποψη ότι το δίχωρο κτίσμα ήταν αρχικά ανεξάρτητο και ότι υπέστη μετασκευή, ώστε να ενσωματωθεί στην αγροικία, είναι ότι οι αρχικοί τοίχοι ήταν παράλληλοι μεταξύ τους. Αντίθετα, οι τοίχοι της β' φάσης παρουσιάζουν μεταξύ τους μικρή απόκλιση, η οποία οφείλεται στην προσπάθεια συνδυασμού του κτίσματος αυτού με το διάδρομο, καθώς η νότια πλευρά του είναι κοινή με το βόρειο αναλημματικό τοίχο του διαδρόμου.

Επίσης τα Δωμάτια 3α και 3β, όπως προκύπτει από το σύνολο των ευρημάτων, διαφέρουν από τους υπόλοιπους χώρους της αγροικίας όχι μόνο ως προς τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά τους αλλά και ως προς τη λειτουργία τους. Η κεραμική που προήλθε από το εσωτερικό του δίχωρου κτίσματος ήταν κυρίως λεπτή μελαμβαφής, σε αντίθεση με την κεραμική από την υπόλοιπη αγροικία, η οποία ήταν στην πλειονότητά της άβαφη χρηστική. Επιπλέον από το δίχωρο κτίσμα απουσιάζουν εντελώς οι αγνύθες, οι οποίες ήταν άφθονες σε όλους τους υπόλοιπους χώρους της αγροικίας.

Στηριζόμενο αφενός στη μορφή του κτίσματος και αφετέρου στα ευρήματα (βλ. παρακάτω) που προήλθαν από το εσωτερικό του, συμπεραίνουμε ότι ο εν λόγω χώρος ήταν ιερό, αν και απουσιάζει η σχετική επιγραφική μαρτυρία. Αρχικά ήταν ένα ανεξάρτητο παρόδιο ιερό, το οποίο, όταν κατασκευάστηκε η αγροικία, ενσωματώθηκε σε αυτήν παραμένοντας χώρος ιερός¹⁴. Η σημαντική ποσότητα λεπτής μελαμβαφούς κεραμικής, η οποία βρέθηκε στην επίχωση έδρασης του

14. Αντίστοιχη περίπτωση ενσωμάτωσης παρόδιου ιερού σε αγροικία, η οποία βρίσκεται πλέον οδικής αφετηρίας, συναντούμε στο δήμο Μυρρινούνα. Γ. Σταϊνχάουερ 2001, 99.

δυτικού άκρου του διαδρόμου, προέρχεται ενδεχομένως από την εκκαθάριση του ιερού κατά την ενσωμάτωσή του στην αγροικία.

Η πρώτη οικοδομική φάση του ιερού χρονολογείται πριν από το 300 π.Χ., οπότε θεμελιώθηκε η αγροικία. Η χρήση του τετραγώνου στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., όταν δηλαδή εγκαταλείφθηκε και η αγροικία.

Γενικά, τα παρόδια ιερά είναι διάσπαρτα στην επικράτεια ενός δήμου. Ιδρύονται δίπλα σε βασικές οδικές αρτηρίες. Δεν έχουν σταθερό προσανατολισμό, η κάτοψή τους ποικίλλει, έχουν μικρές ή μεσαίες διαστάσεις και είναι μονόχωρα ή δίχωρα. Στο δήμο Αιξωνίδων Αλών¹⁵ συναντούμε συχνά δίχωρα ιερά με ανοικτό πρόδομο. Ενίοτε έχουν εσχάρα μέσα στο σηκό ή εξωτερικά απέναντι από την είσοδό τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα αναθήματα τοποθετούνται σε κάποιο βάθρο στο εσωτερικό του σηκού ή απευθείας επάνω στο δάπεδο.

Το παρόδιο ιερό της Μερέντας έχει προσανατολισμό περίπου Β/ΒΔ-Ν/ΝΑ, είναι δηλαδή σχεδόν παράλληλο προς την αρχαία οδό, από την οποία απέχει 8,50 μ. Οι εξωτερικές διαστάσεις του είναι 4,60 μ. Χ 3,00 μ. Οι τοίχοι σώζονται σε ύψος 0,26 μ. έως 0,73 μ. και το πλάτος τους είναι 0,70 μ. Ο βόρειος χώρος είναι μικρότερος, με μήκος 1,50 μ. και πλάτος 2,00 μ., ενώ ο νότιος είναι μεγαλύτερος, με μήκος 2,40 μ. και πλάτος 2,00 μ. Εξωτερικά της ανατολικής πλευράς του υπάρχει λιθόκτιστο θρανίο μήκους 1,75 μ. και πλάτους 0,90 μ.

Η είσοδος, αν και δεν εντοπίστηκε, τοποθετείται με ασφάλεια στη βόρεια πλευρά. Έτσι, ο βόρειος χώρος, ο οποίος είναι μικρότερος και με λιγότερα ευρήματα, αποτελεί τον πρόδομο. Ο νότιος χώρος, από τον οποίο περισυλλέχθηκαν αρκετά όστρακα, κυρίως από μελαμβαφείς σκύφους και κανθάρους, φαίνεται ότι αποτελεί το σηκό.

Στον πρόδομο αποκαλύφθηκαν τρία επάλληλα δάπεδα από καλά πατημένο χώμα. Στο σηκό εντοπίστηκαν δύο χωμάτινα δάπεδα σε αντιστοιχία με τα δύο κατώτερα του προδόμενου. Στο σηκό, στο επίπεδο όπου αναμέναμε το ανώτερο δάπεδο υπήρχαν κεραμίδες πεσμένες κατά χώραν. Η κατάρρευση της στέγης προφανώς είχε αλλοιώσει το ανώτερο δάπεδο.

Τα αναθήματα τοποθετούνταν στο βάθος του σηκού απευθείας επάνω στο δάπεδο καθώς δεν εντοπίστηκε καμία ιδιαίτερη διαμόρφωση. Στη θέση αυτή και στο επίπεδο του ανώτερου δαπέδου, το οποίο ωστόσο είχε καταστραφεί από την κατάρρευση της στέγης, βρέθηκαν δίσκος χάλκινου κατόπτρου (εικ. 5) και μελαμβαφής κίνθαρος σωζόμενος σχεδόν ολόκληρος. Προσφορές επίσης εναπόθεταν επάνω στο λιθόκτιστο έδρανο (εικ. 6), όπου βρέθηκε πήλινο ειδώλιο όρθιας γυμνής γυναικείας μορφής (πλαγγόνα).

Σε απόσταση 1,00 μ. Β/ΒΔ από το ιερό βρέθηκε μικρός αβαθής λάκκος, μέσα στον

15. Ι. Ανδρέου 1994, 203. Μ. Πλάτωνος 2005, 51-53 σημ. 13.

οποίο ήταν τοποθετημένα ένας ανάγλυφος σκύφος, ένα ατρακτόσχημο μυροδοχείο, και ένα λυχνάρι (εικ. 7). Πρόκειται για τα μοναδικά σχεδόν ολόκληρα αγγεία της ανασκαφής, τα οποία ήταν πιθανώς προσφορές προς τη λατρευόμενη θεότητα. Ενδεχομένως όμως ο λάκκος να αποτελεί ένα είδος «εγκαινίου» σχετιζόμενο με ύστερη φάση του ιερού, όπως προκύπτει από τη χρονολόγηση των αγγείων στο εσωτερικό του.

Τα ευρήματα

Τα ευρήματα του ιερού ήταν λιγοστά, όπως εξάλλου και τα ευρήματα από όλο το χώρο της ανασκαφής. Αναλυτικότερα από το ιερό περισυλλέξαμε¹⁶:

Αρ. Ευρ. 47 (εικ. 8): Άβαφο πήλινο ειδώλιο όρθιας γυμνής γυναικείας μορφής (πλαγγόνα)¹⁷. Βρέθηκε επάνω στο εξωτερικό λιθόκτιστο θρανίο. Κατασκευασμένο σε μήτρα. Σώζεται ο κορμός και μικρό τμήμα του λαιμού. Φέρει λίγες κακώσεις στην επιδερμίδα και αποκρούσεις στον αριστερό γλουτό. Είναι αρκετά φθαρμένο, προφανώς λόγω της παρατεταμένης έκθεσής του σε εξωτερικό χώρο. Το στήθος είναι μικρό. Η κοιλιά είναι ελαφρά αποδοσμένη. Η καμπύλη από τον ώμο έως τη μέση είναι αρκετά έντονη. Με έντονη ράβδωση δηλώνεται η σπονδυλική στήλη. Η οπή σύνδεσης του αριστερού χεριού είναι μικρότερη από την αντίστοιχη του δεξιού χεριού. Το ειδώλιο έχει δύο κύριες όψεις, την μπροστινή και την οπίσθια. Η μετάβαση από τις όψεις αυτές προς τις πλαϊνές είναι απότομη.

Μέγ. σωζ. ύψος: 0,071 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0,036 μ.

Πηλός 10YR 7/4.

α' μισό 2ου αι. π.Χ.¹⁸

Αρ. Ευρ. 88: Δίσκος χάλκινου κατόπτρου. Βρέθηκε στο βάθος του σηκού, κάτω από πεσμένες κεραμίδες της στέγης.

Αρ. Ευρ. 89¹⁹: Μελαμβαφής κάνθαρος με ανάγλυφη διακόσμηση. Βρέθηκε στο

16. Τα αγγεία που παρουσιάζονται εδώ αποτελούν μικρό μέρος του συνόλου της κεραμικής που συγκεντρώθηκε από το ιερό. Ειδικότερα, παρουσιάζονται τα αγγεία που βρέθηκαν ακέραια και όσα συγκολλήθηκαν σε τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι ολοκληρωμένη η μορφή τους. Από το ιερό περισυλλέξαμε όστρακα από μελαμβαφή ανοικτά αγγεία, κυρίως από άωπα σκυφίδια, σκύφους και κανθάρους.

17. Για τις πλαγγόνες βλ. Ζ. Μπόνιας 1998, 87-89, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

18. D. Thompson 1954, 251 κ.ε., pl. 18, αρ. 1. Ο τύπος του γυμνού γυναικείου ειδωλίου είναι πολύ διαδεδομένος κατά τον 4ο π.Χ. αι. και συνεχίζει έως τα ελληνιστικά χρόνια. Υποθέτουμε ότι το ειδώλιο ανατέθηκε λίγο πριν από την εγκατάλειψη του ιερού.

19. Τα στοιχεία που παρατίθενται προέρχονται από το ημερολόγιο ανασκαφής και από το βιβλίο καταγραφής του Μουσείου Βραυρώνας, όπου φυλάσσεται το αγγείο. Λόγω των εργασιών επανέκθεσης που πραγματοποιούνται στο Μουσείο δεν ήταν δυνατή η πρόσβαση στο χώρο φύλαξής του. Για το λόγο αυτό δεν έχει γίνει ακόμη φωτογράφιση του συγκεκριμένου αγγείου ούτε έχει ολοκληρωθεί η μελέτη του.

βάθος του σηκού, κάτω από πεσμένες κεραμίδες της στέγης. Σώζεται σχεδόν ολόκληρος. Τα τοιχώματα του σώματος είναι καμπύλα. Ο λαιμός είναι ψηλός με ελαφρώς κοίλο περιγράμμα. Το χείλος στρέφεται προς τα έξω. Φέρει κάθετες λαβές με οριζόντιες αποφύσεις στην κορυφή. Στο σώμα φέρει διακόσμηση με ανάγλυφα επιμήκη φύλλα.

Ύψος: 0,12 μ. Διάμ. Σώματος: 0,107 μ.

Αρ. Ευρ. 50 (εικ. 9): Μελαμβραφής σκύφος²⁰ με ανάγλυφη διακόσμηση. Βρέθηκε σε αβαθή λάκκο πλησίον του ιερού. Σώζεται κατά 2/3. Συγκολλημένος από 12 θραύσματα. Βάση ελαφρώς κοίλη. Σώμα σε σχήμα ημιτόμου. Το χείλος είναι κάθετο και στρέφεται ελαφρώς προς τα έξω στην απόληξή του. Διακρίνεται από το σώμα με λεπτή πλαστική ταινία. Ακολουθεί μία σειρά από ανισομεγέθη φύλλα φτέρης, ορισμένα από τα οποία υπερχαλύπτουν την άνω πλαστική ταινία. Ακολουθούν δύο αβαθείς αυλακώσεις. Στο υπόλοιπο σώμα φέρει μικρά ανάγλυφα τρίγωνα. Στη βάση δε φέρει μέταλλιο. Εσωτερικά φέρει ερυθρωπό γάνωμα, ενώ εξωτερικά το γάνωμα κυμαίνεται από ερυθρό έως καστανό λόγω της αμελούς επάλειψης και της κακής όπτησης.

Ύψος: 0,113 μ. Διάμ. Βάσης: 0,031 μ. Διάμ. Χείλους: 0,136 μ.

Πηλός 7.5YR 6/4.

225 π.Χ.-175 π.Χ.

(Agora XXII, αρ. 24, 25, 26).

Αρ. Ευρ. 51 (εικ. 9): Μυροδοχείο. Συγκολλημένο. Φέρει βλάβη στην κοιλιά, λείπει μικρό τμήμα του χείλους, ενώ στη βάση υπάρχουν αποκρούσεις. Μικρή δισκόμορφη βάση κωνικής διατομής που ξεχωρίζει με χάραξη από το σχετικά χαμηλό πόδι. Κοιλιά ωσειδής ελαφρώς εξογκωμένη στο άνω τμήμα. Χείλος με κρεμαστή απόληξη. Στο λαιμό, ο οποίος είναι λεπτός και ψηλός, φέρει τρεις θαμπές μελανές ταινίες.

Ύψος: 0,111 μ. Διάμ. Βάσης: 0,025 μ. Μέγ. Διάμ. Κοιλιάς: 0,034 μ. Διάμ. Χείλους: 0,024 μ.

Πηλός: εξωτερικά 5Y 5/1 και εσωτερικά 5YR 5/8.

150 π.Χ.-125 π.Χ.²¹

(Kerameikos IX²², πιν. 70, αρ. 386. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη²³ αρ. 365 αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Δρούγου-Τουράτσογλου²⁴ Π 1246 μέσα 2ου αι. π.Χ.).

20. Η ακμή των ανάγλυφων σκύφων τοποθετείται το διάστημα 225 π.Χ.-175 π.Χ. Γύρω στο 140 π.Χ. διακοσμούνται κυρίως με ανάγλυφα μακριά φύλλα και η παραγωγή τους μειώνεται στο ελάχιστο. S. Rotroff 1982, 28-29.

21. Για την εξέλιξη και χρονολόγηση των μυροδοχείων βλ. Anderson-Stojanovi 1987, 105 κ.ε.

22. U. Knigge 1976.

23. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 199.

24. Στ. Δρούγου – Γ. Τουράτσογλου 1980, πιν. 10.

Αρ. Ευρ. 52 (εικ. 9): Πήλινο μονόμυξο λυχνάρι. Βρέθηκε σε αβαθή λάκκο πλησίον του ιερού. Ακέραιο. Αμελής κατασκευή. Φέρει μικρή βλάβη στον ώμο. Βάση πολύ χαμηλή ελαφρώς κοίλη. Τοιχώματα καμπύλα με γωνιώδη ώμο. Περιχειλίωμα ασαφές που περιτρέχεται από χαμηλό σχεδόν αδιαμόρφωτο πλαστικό δακτύλιο. Η οπή πλήρωσης είναι μικρή με χείλος που ανασηκώνεται ελαφρώς. Ο μυκτήρας είναι βραχύς με διευρυμένη τοξωτή απόληξη. Είναι εμφανής η ένωση του μυκτήρα με το σώμα. Η οπή καύσης είναι ωοειδής και βρίσκεται στο άκρο του μυκτήρα. Εσωτερικά φέρει μελανό γάνωμα. Εξωτερικά το μελανό γάνωμα έχει κυλήσει αμελώς από το άνω μέρος του λύχνου προς τα πλαϊνά τοιχώματα.

Ύψος: 0,043 μ. Μήκος: 0,105 μ. Διάμ. Σώματος: 0,72 μ.

Πηλός 5YR 6/6.

225 π.Χ. – 175 π.Χ.

(Agora IV²⁵, τύπος 33A, αρ. 436. Kerameikos XI²⁶, αρ. 53, 54, πίν. 52, αρ. 298. Corinth IV²⁷, II τύπος XII. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη²⁸ αρ. 63, BE 1977/173, σχ. 31, πιν. 9, χωρίς τη λοβοειδή απόφυση).

Η λατρεία

Η απουσία επιγραφικής μαρτυρίας, η έλλειψη χαρακτηριστικών συμβόλων και τελετουργικών αγγείων και, γενικότερα, ο μικρός αριθμός ευρημάτων καθιστούν δύσκολη και συνάμα αμφίβολη την ταύτιση της λατρευόμενης θεότητας.

Αναζητούμε ωστόσο μία θεότητα, η οποία να σχετίζεται με τον κόσμο των γυναικών, καθώς το χάλκινο κάτοπτρο αποτελεί προφανώς προσφορά γυναίκας. Επίσης στη θεότητα του ιερού θα πρέπει να αναθέτουν τα κορίτσια τις πλαγγόνες τους. Οι πλαγγόνες, όπως αυτή που βρέθηκε επάνω στο εξωτερικό έδρανο, αποτελούν παιχνίδια, τα οποία αναθέτουν τα κορίτσια κατά την ενηλικίωση και πριν από το γάμο σε γυναικεία θεότητα για να την ευχαριστήσουν για την προστασία που τους παρείχε κατά τη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας και, συγχρόνως, για να ζητήσουν τη βοήθειά της για τον έγγαμο βίο τους. Αν πάλι τα κορίτσια πέθαιναν πριν παντρευτούν, οι πλαγγόνες τα συνόδευαν στον τάφο²⁹. Καθώς το ιερό έχει ιδρυθεί δίπλα σε δρόμο ο λατρευόμενος θεός θα πρέπει να παραστέκει τους

25. H. Howland 1958.

26. I. Scheibler 1976.

27. O. Broneer 1930.

28. M. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 135.

29. Έχει υποστηριχθεί επίσης ότι οι πλαγγόνες αποτελούν απεικονίσεις γυναικείων θεοτήτων, όπως της Αρτεμης, της Αφροδίτης ή της Ήρας. Στην περίπτωση όμως απουσίας χαρακτηριστικών συμβόλων είναι αμφίβολο εάν αναπαριστούν κάποιο θεό. Σχετικά με τις ερμηνείες που έχουν προταθεί για τις πλαγγόνες βλ. Chr. Bauchhens 1973, 1-13.

οδοιπόρους. Ακόμη θα πρέπει να σχετίζεται με τη φύση, καθώς ο Μυρρινούς είναι ένας αγροτικός δήμος. Τέλος, δε θα πρέπει να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο η θεότητα να έχει σχέση με το νερό λόγω της άμεσης γειννίασης του ιερού με πηγάδι, αν και το τελευταίο δεν θα εξυπηρετούσε αποκλειστικά τις ανάγκες του ιερού.

Η θεότητα η οποία συνδυάζει τις παραπάνω ιδιότητες είναι η Άρτεμη, μία θεά ιδιαίτερα αγαπητή στους αρχαίους Έλληνες, η λατρεία της οποίας έχει τις ρίζες της στη μυκηναϊκή περίοδο. Η Άρτεμη και στη συνέχεια ο Απόλλωνας είχαν τα περισσότερα ιερά, ναούς, βωμούς και γιορτές³⁰. Στην Αττική και μάλιστα στην περιοχή των Μεσογείων η λατρεία της παρουσιάζει έντονη διάδοση. Σημαντικά είναι τα ιερά της Άρτεμης στη Βραυρώνα, στην παραλία της Λούτσας, ενώ ο Πανσανίας αναφέρει ναό της Άρτεμης Κολαινίδος στο Μυρρινούντα³¹.

Οι ιδιότητες που αποδίδονται στην Άρτεμη είναι πολλές και ποικίλες³². Κατ' αρχήν συνδέεται με την άγρια φύση και την ελεύθερη φυσική ζωή, ενώ είναι η αρχηγός των Νυμφών. Ως Πότνια Θηρών κυνηγά στα όρη³³, ενώ συνδέεται με τη λατρεία των δέντρων, των πηγών και του νερού. Η Άρτεμη όμως δεν είναι μόνο η θεά της άγριας φύσης. Είναι κυρίως η θεά που παραστέκει τον άνθρωπο σε όλη του τη ζωή. Προστατεύει τις γυναίκες που γεννούν και φέρει τα προσωνόμα λεχώ, Ιφιγένεια, λοχεία και Ειλείθια³⁴. Επίσης προστάτευε τα μικρά παιδιά, τα οποία ενίοτε έφεραν το όνομα Αρτεμόδωρος. Στην περίπτωση αυτή έφερε τα προσωνόμα κουροτρόφος, παιδοτρόφος, υακινθοτρόφος³⁵. Εκτός από τα παιδιά προστάτευε τα νεαρά ζώα και φυτά. Ως θεά της υπαίθρου συνόδευε τους οδοιπόρους και ονομαζόταν προθυραία, προπυλαία και ενοδία. Προστάτευε επίσης τα κοπάδια και αποκαλείτο ταυροπόλος ή ιπποσόα. Παρέστεκε τους ανθρώπους στη μάχη αλλά και στην ιδιωτική τους ζωή, ενώ θεράπευε από ασθένειες και στην περίπτωση αυτή λατρευόταν κοντά σε θερμές πηγές ως θερμία ή λουσία. Σε αυτήν αφιέρωναν τα παιχνίδια τους τα κορίτσια πριν από το γάμο τους, ενώ ήταν γενικά

30. Ν. Δ. Παπαχατζής 1947, 108.

31. Ν. Δ. Παπαχατζής 1974, I, 31,4. Ό. Κακαβογιάννη – Β. Αργυρόπουλος 2003, 44-45.

32. Για τις ιδιότητες της Άρτεμης βλ. Ζ. Μπόνιας 1998, 109-114 όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Γενικά για τις λατρείες της Αττικής βλ. S. Solders 1931.

33. Η σύνδεση της Άρτεμης με το κυνήγι οφείλεται στον Όμηρο καθώς οι κάτοικοι των ιωνικών πόλεων δεν είχαν πλέον καμία άλλη σχέση με την ελεύθερη ζωή στη φύση παρά μόνο το κυνήγι. Μ. Ρ. Nilsson 1940, 15-18.

34. Στη Βραυρώνα αφιέρωναν στην Ιφιγένεια το ρούχο της γυναίκας που είχε πεθάνει κατά τον τοκετό. Για τη σχέση της Ιφιγένειας με την Άρτεμη βλ. Ν. Δ. Παπαχατζής 1974, I, 31, 1, σημ.1.

35. Στο ιερό της Βραυρώνας παρέμεναν μικρά παιδιά έπειτα από σχετικό τάμα των γονιών τους.

προστάτιδα του γάμου και των γυναικών. Για το λόγο αυτό οι γυναίκες αναθέτουν στα ιερά αντικείμενα καλλωπισμού.

Οι Μυρρινούσιοι λοιπόν τιμούσαν την Άρτεμη στο ναό³⁶ που βρίσκεται στο κέντρο περίπου του οικιστικού πυρήνα του δήμου και στο δίχωρο ιερό δίπλα στο δρόμο που οδηγεί από το Μυρρινούντα στην Αγγελίη. Εκτός όμως από τα ιερά της Άρτεμης, οι σωστικές ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν με αφορμή την κατασκευή των Ολυμπιακών εγκαταστάσεων στο Μαρκόπουλο έφεραν στο φως ιερό της Αφροδίτης³⁷, ιερό του Φρατρίου Διός³⁸, τέμενος αφιερωμένο πιθανότατα στον Απόλλωνα³⁹ και κοιμητηριακό ιερό⁴⁰. Γνωρίζουμε επίσης ότι υπήρχαν ναός της Αθηνάς, ενδεχομένως στη θέση όπου σήμερα βρίσκεται η μικρή εκκλησία της Παναγίτσας της Μερέντας και ιερό αφιερωμένο στον Απόλλωνα Πύθιο, η θέση του οποίου παραμένει άγνωστη⁴¹.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderon-Stojanovi V. R. 1987, «The Chronology and Function of Ceramic Ugentaria», *AJA* 91, 105 κ.ε.
- Ανδρέου Ι. 1994, «Ο δήμος των Αιξωνίδων Αλών», στο W.D.E. Coulson, O. Palagia, T. L. Shear Jr, H.A. Shapiro, F.J. Froser (ed.) *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Oxbow Monograph 37, 191-209.
- Bauchhens Chr. 1973, «Zwei Terrakotten aus Kleinasien», *AA*, 1-13.
- Βιβλιοδέτης Ευ. 1997, *Ο δήμος Μυρρινούντος, Η οργάνωση και η ιστορία ενός δήμου της Αττικής*, δακτυλ. διδακτορική διατριβή, Αθήνα.
- Bronner O. 1930, *Terracotta Lamps, Corinth, IV, II*, Cambridge Mass.
- Δρούγου Στ. – Τουράτσογλου Γ. 1980, *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βερούας*, Αθήνα.
- Howland H. R. 1958, *Greek Lamps and Their Survivals, The Athenian Agora IV*, Princeton.
- Κακαβογιάννη Ό. (επιμ.) 2003, *Αρχαιολογικές έρευνες στην Μερέντα Μαρκοπούλου στον χώρο κατασκευής του Νέου Ιπποδρόμου και του Ολυμπιακού Ιππικού Κέντρου*, Αθήνα.
- Κακαβογιάννη Ό. – Αργυρόπουλος Β. 2003, «Ναός», στο Κακαβογιάννη Ό. (επιμ.), 44-45.

36. Ό. Κακαβογιάννη – Β. Αργυρόπουλος 2003, 44-45.

37. Ό. Κακαβογιάννη – Ι. Ντοβίνου 2003, 34-35.

38. Μ. Σγλάβος 2003, 49.

39. Ό. Κακαβογιάννη – Ι. Γεωργίου – Π. Μιχαηλίδη 2003, 26.

40. Αικ. Πέτρου 2003, 41.

41. Ό. Κακαβογιάννη (επιμ.) 2003, 10. Για τις επιγραφικές μαρτυρίες σχετικά με τη λατρεία της Αθηνάς και του Απόλλωνα Πυθίου βλ. Ευ. Βιβλιοδέτης 1997, 47-48.

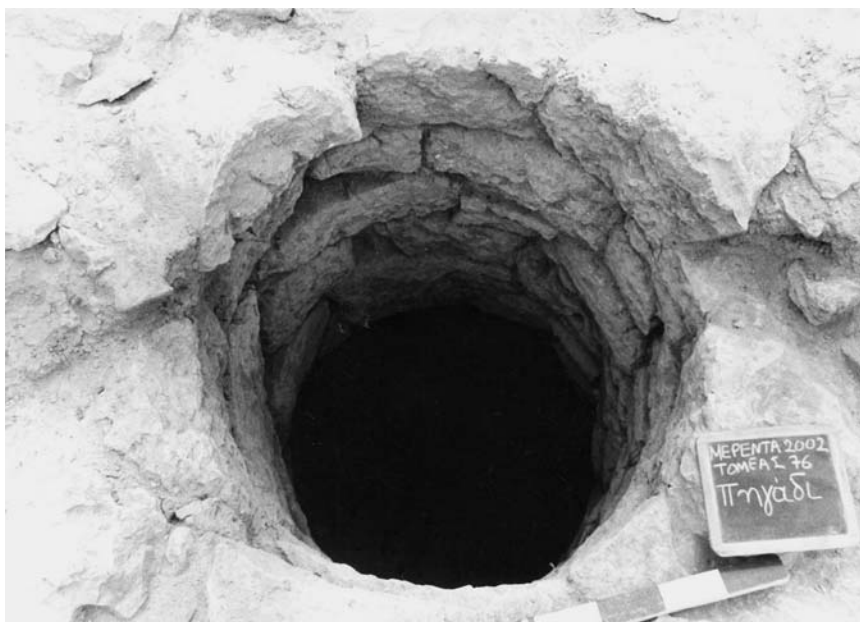
- Κακαβογιάννη Ό. – Γεωργίου Ι. – Μιχαηλίδη Π. 2003, «Τέμενος», στο Κακαβογιάννη Ό. (επιμ.), 26.
- Κακαβογιάννη Ό. – Ντοβίνου Ι. 2003, «Ιερό Αφροδίτης», στο Κακαβογιάννη Ό. (επιμ.), 34-35.
- Knigge U. 1976, *Der Südhügel, Kerameikos IX*, Berlin.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ. 1994, *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας*, Αθήνα.
- Μαστροκόστας Ε. 1972, «Δύο αρχαϊκά αγάλματα εκ Μυρρινούντος. Η κόρη Φρασίκλεια Αριστίωνος του Παρίου και κούρος μαρμάρινος ανεκαλύφθησαν εν Μυρρινούντι», *ΑΑΑ* 5, 298-314, Αθήνα.
- Μπόνιας Ζ. 1998, *Ένα αγροτικό ιερό στις Αιγιές Λακωνίας*, Αθήνα.
- Nilsson M. P. 1940, *Greek popular religion*, New York.
- Παπαχατζής Ν. 1974, *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, Αττικά, Αθήνα.
- Πέτρου Αικ. 2003, «Ιερό Βόρειου Νεκροταφείου», στο Κακαβογιάννη Ό. (επιμ.), 41.
- Πλάτωνος Μ. 2005, «Νέα ευρήματα από τις ανασκαφές κατά την επέκταση της Λεωφ. Κύμης από την Κ. Κηφισιά (Ε.Ο.Ν.1) προς το Ολυμπιακό Χωριό», στο Σταϊνχάουερ Γ. (επιμ.), *Αττικής Οδοῦ Περιήγησις*, Αθήνα, 49-61.
- Rotroff S. 1982, *Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Moldmade Bowls, The Athenian Agora XXII*, Princeton.
- Scheibler I. 1976, *Griechische Lampen, Kerameikos XI*, Berlin.
- Σκλάβος Μ. 2003, «Ιερό Διός Φρατρίου», στο Κακαβογιάννη Ό. (επιμ.), 49.
- Solders S. 1931, *Die ausserstädtischen Kulte und die Einigung Atticas*.
- Σταϊνχάουερ Γ. 1994, «Παρατηρήσεις στην οικιστική μορφή των αττικών δήμων», στο W.D.E. Coulson, O. Palagia, T. L. Shear Jr, H.A. Shapiro, F.J. Froser (ed.) *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Oxbow Monograph 37, 175-189.
- Σταϊνχάουερ Γ. 2001, «Η κλασσική Μεσογαία (5ος-4ος αι. π.Χ.)», στο Ντούμας Χρ. (επιμ.), *Μεσογαία*, 81-131.
- Thompson D. 1954, «Three Centuries of Hellenistic Terracottas, IC», *Hesperia* 31, 244 κ.ε.
- Traill J. 1975, «The Political Organization of Attica. A Study of the Demes, Trittyes and Phylai and their Representation in the Athenian Council», *Hesperia Suppl. XIV*.

Σχέδιο 1. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 1. Γενική άποψη της ανασκαφής από νότια.

Εικ. 2. Το πηγάδι.

Εικ. 3. Γενική άποψη του ιερού από νότια.

Εικ. 4. Ο δυτικός τοίχος του σηκού. Διακρίνονται οι δύο οικοδομικές φάσεις του.

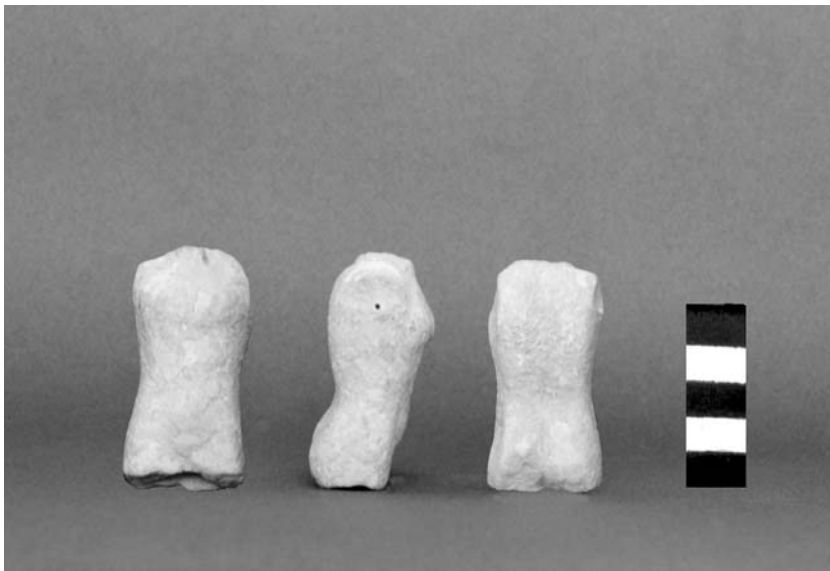
Εικ. 5. Κεραμίδες της στέγης πεσμένες στο εσωτερικό του σπηλιού.
Διακρίνεται το χάλκινο κάτοπτρο (αρ. ευρ. 88).

Εικ. 6. Το πήλινο γυναικείο ειδώλιο (αρ. ευρ. 47), όπως βρέθηκε επάνω
στο εξωτερικό λιθόκτιστο έδρανο.

Εικ. 7. Ο αβαθής λάκκος πλησίον του ιερού, στο εσωτερικό του οποίου υπήρχαν ένας ανάγλυφος σκύφος (αρ. ευρ. 50), ένα μυροδοχείο (αρ. ευρ. 51) και ένα λυχνάρι (αρ. ευρ. 52).

Εικ. 8. Πήλινο ειδώλιο (αρ. ευρ. 47) όρθιας γυμνής γυναικείας μορφής (πλαγγόνα).

Εικ. 9. Μυροδοχείο (αρ. ευρ. 51), ανάγλυφος σκύφος (αρ. ευρ. 50)
και λυχνάρι (αρ. ευρ. 52).